

РОЗДІЛ II

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО. ТРУДОВЕ ПРАВО

УДК: 346.3

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2022-79-2-32-39>

Макаренко Олександр Юрійович,
доктор юридичних наук, професор
(Донецький державний університет
внутрішніх справ, м. Кривий Ріг)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3020-0658>

Макаренко Наталія Анатоліївна,
кандидат юридичних наук, доцент
(Донецький державний університет
внутрішніх справ, м. Кривий Ріг)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7772-0047>

ФОРС-МАЖОРНІ ОБСТАВИНИ: ВИКОНАННЯ ДОГОВІРНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ У ПЕРІОД ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ

У статті йде мова про форс-мажорні обставини, зокрема, такі як воєнний стан, війна, військова мобілізація тощо, які виникли для суб'єктів господарювання через збройну агресію Російської Федерації на території України. У статті досліджено процедуру повідомлення суб'єктами господарювання своїх контрагентів щодо неможливості виконання взятих на себе зобов'язань через виниклі форс-мажорні обставини. Визначено, що саме потребує детального опису й доказування для правильного повідомлення про настання форс-мажору. Розглянуто практичну ситуацію щодо того, що не всі виниклі обставини, через які неможливо виконати зобов'язання, можуть уважатися форс-мажором.

Ключові слова: форс-мажор; воєнний стан; збройний конфлікт; війна; військова агресія; зобов'язання; договір; відповідальність; мобілізація.

Постановка проблеми. 24 лютого 2022 року Указом Президента України № 64/2022, затвердженим Законом України № 2102-ІХ, на всій території України було введено воєнний стан строком на 30 днів, який з 26 березня 2022 року було подовжено до 25 квітня 2022 року. З цього моменту життя кожного українця

докорінно змінилося. Не оминули ці зміни й представників малого та середнього бізнесу, більшість з яких на сьогодні ще й досі не оговталася від пандемії коронавірусу.

Збройний конфлікт, що 24 лютого 2022 року розпочався в нашій країні, офіційно визнано Торгово-промисловою палатою України (далі – ТПП України) як форс-мажорні обставини.

Офіційне визначення форс-мажорних обставин міститься у статті 14-1 Закону України «Про торгово-промислові палати в Україні» [1], а також у Регламенті засвідчення Торгово-промисловою палатою України та регіональних торгово-промислових палат форс-мажорних обставин (обставин непереборної сили), затвердженому рішенням президії Торгово-промислової палати України від 15.09.2014 року № 40 (3): форс-мажорними обставинами (обставинами непереборної сили) є надзвичайні та невідворотні обставини, що об'єктивно унеможливають виконання зобов'язань, передбачених умовами договору (контракту, угоди тощо), обов'язків згідно із законодавчими та іншими нормативними актами, а саме: загроза війни, збройний конфлікт або серйозна погроза такого конфлікту, включаючи, але не обмежуючись ворожими атаками, блокадами, військовим ембарго, дії іноземного ворога, загальна військова мобілізація, військові дії, оголошена та неоголошена війна, дії суспільного ворога, збурення, акти тероризму, диверсії, піратство, безлади, вторгнення, блокада, революція, заколот, повстання, масові заворушення, введення комендантської години, експропріація, примусове вилучення, захоплення підприємств, реквізиція, громадська демонстрація, блокада, страйк, аварія, протиправні дії третіх осіб, пожежа, вибух, тривалі перерви в роботі транспорту, регламентовані умовами відповідних рішень та актами державних органів влади, закриття морських проток, ембарго, заборона (обмеження) експорту / імпорту тощо, а також викликані винятковими погодними умовами і стихійним лихом, а саме: епідемія, сильний шторм, циклон, ураган, торнадо, буревій, повінь, нагромадження снігу, ожеледь, град, заморозки, замерзання моря, проток, портів, перевалів, землетрус, блискавка, пожежа, посуха, просідання і зсув ґрунту, інші стихійні лиха тощо [2].

Тобто форс-мажор – це такі обставини, через які об'єктивно неможливо виконувати зобов'язання, які були взяті на себе раніше. Перелік обставин, за яких настає форс-мажор, згідно з національним законодавством не є вичерпним, проте в межах цієї статті розглянемо форс-мажор, який виникає через збройну агресію, воєнний стан, воєнні дії, мобілізацію тощо.

Суть форс-мажору можна досить легко зрозуміти через прості юридичні приклади:

– підприємство «А» уклало договір оренди нежитлового приміщення з фізичною особою-підприємцем Петровим. Петрова мобілізували, і він пішов служити до лав Збройних сил України. Чи може зараз фізична особа-підприємець Петров виконувати своє зобов'язання з оплати оренди за договором? Ні;

– підприємство «Б» займається поставкою продовольчих та непродовольчих товарів до м. Ірпеня. Логістичний ланцюг з Ірпенем перервано. Чи може підприємство і далі поставляти товари за укладеним договором? Ні.

Таким чином, і оренда, і поставка товару є зобов'язаннями, які через наявні форс-мажорні обставини, а саме воєнний стан та/або воєнні дії, виконати неможливо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Більшість науковців досліджувала форс-мажорні обставини з точки зору виникнення такого поняття, як «форс-мажор», його зіставлення з поняттям «непереборна сила», тлумачення ознак форс-мажорних обставин. Проте дослідниками досить рідко вивчалися саме певні причини, які, у свою чергу, у тому чи іншому випадку обмежують виконання певних взятих на себе зобов'язань.

Загалом вивченням поняття «форс-мажор» займалися такі вчені, як І. С. Продаєвич, Г. К. Матвєєва, Є. О. Павлодський, О. С. Іоффе, Е. В. Пассек, В. Д. Примака, І. Ю. Красько, П. Г. Семенов, О. О. Красавчикова.

На думку І. С. Продаєвич, за основними ознаками визначення непереборної сили та форс-мажору збігаються, оскільки «форс-мажор» – це пряме запозичення з французької мови, що означає непереборну силу, термін, запозичений із міжнародної ділової практики. Вона вважає, що ці поняття однакові за своїм смисловим навантаженням, однак краще було б застосовувати термін «непереборна сила» для внутрішніх відносин у країні, а от термін «форс-мажор» – тільки в міжнародних відносинах [3]. І. Ю. Красько, розмежовуючи поняття непереборної сили та форс-мажору, зазначив, що подібно до непереборної сили форс-мажор – це зовнішня стосовно діяльності зобов'язаних за договором сторін обставина, яка не залежить від їхньої волі й бажання. Але форс-мажорні обставини суб'єктивні, бо вони пов'язані з волею людини, групи людей і виникають у результаті їхнього волевиявлення [4].

Події, які відбуваються в Україні сьогодні, дають можливість не лише детально розглядати поняття «форс-мажор» та «непереборна сила», а й обставини, через які вони виникають, адже війна, збройний конфлікт, воєнний стан в умовах ХХІ століття є не новими для історії та права поняттями, але є об'єктивно новими формами обставин, які унеможливають виконання взятих на себе зобов'язань.

Метою статті є визначення суті та розгляд питання форс-мажорних обставин, пов'язаних зі збройним конфліктом, воєнним станом, уведеним на території України 24 лютого 2022 року Указом Президента України № 64/2022, та дослідження форс-мажору в умовах сучасних реалій, а саме військової агресії Російської Федерації (далі – рф) на території України.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до національного законодавства нашої держави під час укладення будь-якого правочину, зокрема договору, сторони такого правочину можуть передбачити певні обставини, які, на їхню думку, через їх непередбачуваний характер можуть стати підставою для звільнення від зобов'язання, а в подальшому – і від господарської або цивільної відповідальності [5].

Деякі юристи та науковці рекомендують указувати в договорах перелік форс-мажорних обставин, а в разі їх настання – способи врегулювання спірних питань [6].

Як було зазначено, Торгово-промисловою палатою України російську збройну агресію проти України визнано як форс-мажор. У зв'язку з цим на офіційному сайті ТПП України 28 лютого 2022 року було розміщено лист ТПП України з метою полегшення процедури обов'язкового звернення до ТПП України в період дії введеного воєнного стану. Відповідним листом можна скористатися всім

представникам бізнесу в Україні для засвідчення факту настання форс-мажорних обставин та неможливості виконання в цей час своїх зобов'язань.

Слід зауважити, що в мирний час існує певна процедура засвідчення форс-мажорних обставин, яка регулюється нормами Закону України «Про торгово-промислові палати в Україні». Відповідно до цієї процедури засвідчення форс-мажорних обставин відбувається через видачу ТПП України сертифікату про відповідні обставини, що здійснюється на підставі звернення суб'єкта господарювання. У разі визнання форс-мажору зобов'язання в цей термін не виконується. Проте це не означає повного звільнення від зобов'язання, а також від відповідальності за його невиконання. Наявність форс-мажору звільняє суб'єкта господарської діяльності від штрафних санкцій та лише на період непередбачуваних обставин.

На сьогодні наявність воєнного стану та воєнних дій на території України не потребує доведення. Однак перед суб'єктами господарювання стоїть завдання довести контрагенту реальну наявність обставин форс-мажору, через які вони позбавлені можливості виконувати взяті на себе зобов'язання, тобто обґрунтувати, що саме через збройну агресію або через воєнні дії в них не було будь-якої можливості виконати та виконувати договірні зобов'язання.

Не є винятком, що деякі контрагенти можуть використовувати факт наявності воєнного стану задля того, щоб узагалі в подальшому не виконувати зобов'язання або уникнути його виконання. Навіть за цей нетривалий період воєнного стану на практиці вже було засвідчено подібні ситуації. Так, між Публічним акціонерним товариством «АЛЬФА» (далі – ПАТ «АЛЬФА») та Товариством з обмеженою відповідальністю «БЕТА» (далі – ТОВ «БЕТА») було укладено низку договорів, за якими ТОВ «БЕТА» до настання воєнного стану належним чином виконало свої зобов'язання за договорами, а ПАТ «АЛЬФА», у свою чергу, повинно було у зв'язку з повним виконанням зобов'язання здійснити оплату за виконані роботи (назви підприємств задля збереження конфіденційності було змінено. – *О. М., Н. М.*).

24 лютого 2022 року в Україні вводиться воєнний стан, унаслідок чого більшість підприємств через війну на території України призупиняють свою діяльність.

Пізніше ПАТ «АЛЬФА» надсилає ТОВ «БЕТА» листа, у якому наголошує, що через введений воєнний стан, а також через пошкоджену інфраструктуру всередині України, що призвело до обмеження ланцюга постачання та небезпеки людей у цілому, підприємство вимушене вжити заходів для захисту своїх співробітників, як наслідок – діяльність підприємства на території України серйозно порушена та майже неможлива.

Підприємство вказувало, що введені ним заходи за умов воєнного стану є непереборною, непередбачуваною подією, поза контролем підприємства, яка унеможливила виконання контрактних зобов'язань з їх сторони. Також у повідомленні йшла мова про неможливість виконання чинних контрактів в Україні та пов'язані з цим наслідки через запроваджений в Україні воєнний стан та дії, що здійснюються урядами та адміністраціями. Факт форс-мажору ПАТ «АЛЬФА» підтверджувало листом Торгово-промислової палати України № 2024/02.0-7.1 від 28.02.2022 р., який був офіційно розміщений на сайті ТПП України.

Крім того, ПАТ «АЛЬФА» зазначало, що у зв'язку з воєнним станом Національний банк України ввів мораторій на транскордонні платежі та обмеження

на переказ грошей усередині України, і тому це стало перешкодою для здійснення оплати за договірними платежами в Україні та за її межами. У свою чергу, ТОВ «БЕТА», проаналізувавши надісланий лист, дійшло висновку, що ПАТ «АЛЬФА» вирішило скористатися введеним воєнним станом та не виконувати своє зобов'язання за договорами з оплати робіт, які були виконані ще задовго до настання в Україні воєнного стану.

Зокрема, ПАТ «АЛЬФА» жодними доказами не підтвердило існування причинно-наслідкового зв'язку між обставиною / подією – військовою агресією РФ проти України, що стало підставою введення воєнного стану, та «неможливістю» виконання ПАТ «АЛЬФА» їх грошового зобов'язання перед ТОВ «БЕТА». До того ж виконання ПАТ «АЛЬФА» своїх договірних зобов'язань перед ТОВ «БЕТА» не було унеможливленим, що не дає змоги посилатися на настання форс-мажорних обставин. Таким, що містило хибне тлумачення, було й посилення в листі на «введення Національним банком України мораторію на транскордонні платежі та обмеження на переказ грошей всередині України», що начебто перешкоджає договірним платежам ПАТ «АЛЬФА» в Україні та за її межами.

Постановою від 24 лютого 2022 року № 18 «Про роботу банківської системи в період запровадження воєнного стану», відповідно до статті 7 Закону України «Про Національний банк України», з метою забезпечення надійності та стабільності функціонування банківської системи Правління Національного банку України ухвалило, зокрема:

1. Банки продовжують роботу з урахуванням обмежень, визначених цією постановою.
2. Здійснювати безготівкові розрахунки без обмежень (курсів наш. – *О. М., Н. М.*).
3. Банкам забезпечити роботу відділень у безперебійному режимі в умовах відсутності загрози життю та здоров'ю населення.
4. Увести мораторій на здійснення транскордонних валютних платежів (крім підприємств та установ, що забезпечують виконання мобілізаційних планів (завдань), та Уряду, окремих дозволів НБУ) (курсів наш. – *О. М., Н. М.*) [7; 8].

Зазначаючи в листі «про вимушене вжиття заходів для захисту своїх співробітників, що вплинуло на те, що діяльність підприємства серйозно порушена та майже неможлива», ПАТ «АЛЬФА» не вказало, які саме заходи були застосовані до співробітників та їх захисту, що призвели до того, що діяльність підприємства порушилася та стала неможливою, хоча не припиненою, а також не уточнено, як саме ці заходи впливали та унеможливлювали виконання ПАТ «АЛЬФА» їх грошового зобов'язання перед ТОВ «БЕТА». Таким чином, на момент надсилання ПАТ «АЛЬФА» подібного листа були відсутні законодавчо встановлені підстави для задоволення звернення ПАТ «АЛЬФА», викладеного в листі, щодо відстрочення виконання підприємством свого грошового зобов'язання за договорами, укладеними з ТОВ «БЕТА».

Надалі ТОВ «БЕТА» офіційно повідомило контрагентів про своє ставлення до обставин, про які йшлося в листі, з підтвердженням власних аргументів на підставі законодавчо закріплених норм права, а також норм укладених між ними договорів та наполегливо просило ПАТ «АЛЬФА» з метою належного виконання взятого на себе господарського зобов'язання за договорами здійснити своєчасну оплату за виконані ТОВ «БЕТА» роботи.

Описана ситуація засвідчує той факт, що якщо сторона за договором має сумнів щодо того, чи може її контрагент виконати зобов'язання, чи він вводить суб'єкт господарювання в оману, така сторона має право вимагати доказів підтвердження форс-мажору, а в подальшому це не позбавляє сторону прав на звернення до суду, якщо в неї будуть докази того, що сталося порушення її прав та інтересів. Щоб уникнути ситуацій з витребуванням доказів та зверненням до суду, рекомендуємо суб'єктам господарювання належним чином повідомити своїх контрагентів про настання форс-мажору через воєнний стан та воєнні дії. Як правило, процес повідомлення контрагентів про форс-мажорні обставини може бути визначено укладеним між сторонами договором, до того ж договором може бути передбачено обставини, які можуть вважатися сторонами форс-мажором, строки повідомлення про настання відповідних обставин, форму повідомлення (переважно письмова) тощо. Загалом у повідомленні потрібно вказати коротко про суть укладеного між сторонами договору, норми договору щодо форс-мажорних обставин (якщо такі є), які пункти договору порушено у зв'язку з настанням форс-мажору, самі обставини, через які об'єктивно неможливо виконати зобов'язання, та їх тлумачення (у нашому випадку – довести причинно-наслідковий зв'язок між воєнним станом та неможливістю виконання суб'єктом господарювання зобов'язання). Просте надсилання листа ТПП України, який було офіційно опубліковано на сайті ТПП України 28 лютого 2022 року, не буде достатнім доказом того, що визнана ТПП України агресія рф проти України дійсно є для суб'єктів господарювання форс-мажором.

Наголошуємо, що в кожному конкретному випадку потрібно довести, які саме обставини, пов'язані з воєнним станом, впливають на неможливість виконати зобов'язання за договором. Наприклад, здебільшого в ситуації воєнного стану та військової агресії такими обставинами можуть бути порушення логістичного зв'язку, зупинення виробництва, мобілізація працівників, руйнування підприємств або установ тощо.

За форс-мажорних обставин, які виникли через воєнний стан та війну, доведення потребує:

- факт непередбачуваності воєнних дій та військової агресії, тобто під час укладання договору сторони не могли передбачити виникнення таких обставин;
- факт неминучості, тобто в момент збройного нападу рф неможливо було уникнути введення воєнного стану;
- те, що обставини, які виникли внаслідок воєнних дій, знаходяться за межами впливу сторін зобов'язання та не залежить від них, почалися не з їх волі та не можуть завершитися за бажанням сторін;
- причинно-наслідковий зв'язок між обставинами форс-мажору та неможливістю об'єктивно виконувати зобов'язання.

Висновки. Отже, розгляд питання форс-мажорних обставин через воєнний стан та воєнні дії на території України дає змогу зробити низку висновків:

- не потребує доведення на національному рівні факт збройного конфлікту рф проти України, це є форс-мажором, який ТПП України визнано офіційно;
- у кожному конкретному випадку наявність обставин, які перешкоджають виконанню зобов'язання за договором через воєнний стан, збройну

агресію та мобілізацію, суб'єкту господарювання потрібно доводити своєму контрагенту окремо та індивідуально;

– суб'єктам господарювання слід передбачити та передбачити в майбутньому наявність положень щодо форс-мажорних обставин, зокрема через воєнний стан, воєнні дії, збройну агресію тощо, у своїх зобов'язаннях;

– форс-мажорні обставини звільняють лише від відповідальності за порушення виконання зобов'язання, проте ні в якому разі не звільняють від виконання зобов'язання та не є автоматичною підставою для припинення зобов'язання.

Варто зазначити, якщо суб'єкти господарювання мають об'єктивну можливість виконувати взяті на себе зобов'язання, їх потрібно виконувати, а не накопичувати борги, адже після припинення форс-мажорних обставин виконувати зобов'язання все одно доведеться.

Список використаних джерел

1. Про торгово-промислові палати України : Закон України від 02.12.1997 р. № 671/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 22.03.2022).
2. Регламент засвідчення торгово-промисловою палатою України та регіональними торгово-промисловими палатами форс-мажорних обставин (обставин непереборної сили) : рішення президії Торгово-промислової палати України від 15.07.2014 року № 40 (3). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0044571-14#Text> (дата звернення: 22.03.2022).
3. Продаєвич І. С. Припинення зобов'язання неможливістю його виконання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Одеса, 2009. 19 с.
4. Красько І. Ю. Корпоративне право. Вибрані статті. Київ, 2004. 64 с.
5. Господарський кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 436-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> (дата звернення: 22.03.2022).
6. Лист Міністерства юстиції України від 30.05.2014 року № 6602-26-14/8.1. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v6602323-14#Text> (дата звернення: 22.03.2022).
7. Про роботу банківської системи в період запровадження воєнного стану : постанова Правління Національного банку України від 24 лютого 2022 року № 18. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0018500-22#Text> (дата звернення: 22.03.2022).
8. Про Національний банк України : Закон України від 20.05.1999 р. № 679-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/679-14#Text> (дата звернення: 22.03.2022).

References

1. Pro torhovo-promyslovi palaty Ukrainy [About Ukrainian Chamber of Commerce and Industry]: Zakon Ukrainy vid 02.12.1997 r. № 671/97-VR. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671/97-%D0%B2%D1%80#Text> (data zvernennia: 22.03.2022) [in Ukrainian].
2. Rehlament zasvidchennia torhovo-promyslovoiu palatoiu Ukrainy ta rehionalnymy torhovo-promyslovymy palatamy fors-mazhornykh obstavyn (obstavyn neperebornoi syly) [Regulations for certification by the Chamber of Commerce and Industry of Ukraine and regional chambers of commerce and industry of force majeure (force majeure)]: Rishennia prezidii Torhovo-promyslovoi palaty Ukrainy vid 15.07.2014 roku № 40 (3). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0044571-14#Text> (data zvernennia: 22.03.2022) [in Ukrainian].
3. Prodaievych, I. S. (2009). Prypynennia zoboviazannia nemozhlyvistiu yoho vykonannia [Termination of the obligation by the impossibility of its fulfillment]: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.03. Odesa. 19 s. [in Ukrainian].
4. Krasko, I. Yu. (2004). Korporatyvne pravo. Vybrani statti [Corporate law. Selected articles]. Kyiv. 64 s. [in Ukrainian].
5. Hospodarskyi kodeks Ukrainy [Economic Code of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 16.01.2003 r. № 436-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> (data zvernennia: 22.03.2022) [in Ukrainian].

6. Lyst Ministerstva yustytzii Ukrainy vid 30.05.2014 roku № 6602-26-14/8.1. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v6602323-14#Text> (data zvernennia: 22.03.2022) [in Ukrainian].

7. Pro robotu bankivskoi systemy v period zaprovadzhennia voiennoho stanu [On the work of the banking system during martial law] : Postanova Pravlinnia Natsionalnoho banku Ukrainy vid 24 liutoho 2022 roku № 18. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0018500-22#Text> (data zvernennia: 22.03.2022) [in Ukrainian].

8. Pro Natsionalnyi bank Ukrainy [About the National Bank of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 20.05.1999 r. № 679-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/679-14#Text> (data zvernennia: 22.03.2022) [in Ukrainian].

Makarenko Oleksandr,

Doctor of Law, Professor

(Donetsk State University of Internal Affairs, Kryvyi Rih)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3020-0658>

Makarenko Nataliia,

PhD in Law, Associate Professor

(Donetsk State University of Internal Affairs, Kryvyi Rih)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7772-0047>

FORCE MAJEURE CIRCUMSTANCES: PERFORMANCE OF CONTRACTUAL OBLIGATIONS DURING THE PERIOD OF ARMED AGGRESSION OF THE RUSSIAN FEDERATION ON THE TERRITORY OF UKRAINE

The armed conflict that broke out in our country on February 24, 2022 was officially recognized by the Chamber of Commerce and Industry of Ukraine as force majeure. Since then, the life of every Ukrainian has changed radically. Small and medium-sized businesses have not escaped these changes, most of which have not yet recovered from the coronavirus pandemic. Force majeure is a circumstance due to which it is objectively impossible to fulfill the obligations undertaken earlier. The list of circumstances in which force majeure occurs, according to national law - is not exhaustive, but we will consider the force majeure that occurs due to armed aggression, martial law, hostilities, mobilization and more. According to the national legislation of our state, when concluding any transaction, in particular, a contract, the parties to such a transaction may provide for certain circumstances, which, in their opinion, due to their unpredictable nature, may be grounds for release from obligation, and subsequently from economic or civil liability. Scholars have seldom studied certain reasons, which in one way or another limit the fulfillment of certain commitments. The article deals with force majeure circumstances, in particular, such as martial law, war, military mobilization, etc., which arose for business entities due to the armed aggression of the Russian Federation on the territory of Ukraine. The article examines the procedure for notifying business entities of their counterparties regarding the impossibility of fulfilling their obligations due to force majeure. It is determined that it needs a detailed description and proof for the correct notification of the onset of force majeure. The practical situation is considered that not all circumstances due to which it is impossible to fulfill the obligations can be considered force majeure. In addition, it must be remembered that force majeure circumstances are released only from liability for violation of the fulfillment of an obligation, but in no case release from the fulfillment of an obligation and is not an automatic basis for termination of an obligation.

Key words: force majeure; martial law; armed conflict; war; military aggression; obligation; contract; responsibility; right.

Надіслано до редколегії 28.03.2022
Рекомендовано до публікації 07.04.2022